

JOSIPA KELAVA
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Radovanova 13, HR – 21000 Split
josipakelava2@gmail.com

BOŽIĆNO RAZDOBLJE U TRADICIJSKOJ BAŠTINI POSUŠKOGA KRAJA

Na temelju prikupljenih suvremenih terenskih zapisa koji su nastali 2011. godine i u travnju 2016. godine na području Posušja u radu su prikazani običaji, obredi i ophodi vezani uz razdoblje od Božića do Sveta tri kralja. Interpretacija je nadopunjena korištenjem književnoteorijske literature. Uz razdoblje *dvanaestodnevnice* vezani su običaji apotropejskoga i panspermijskoga karaktera kao i razne divinacije. Vrhunac je božićnih blagdana sam Božić, koji je trebalo dočekati u miru sa samim sobom, ali i sa svima ostalima. Božićno vrijeme obuhvaća i blagdane sv. Stjepana, sv. Ivana, Mladence, blagdan sv. Silvestra, Novu godinu te Sveta tri kralja, kojim završava božićno razdoblje. Zapisani obredi, ophodi i običaji svjedoče o bogatoj tradicijskoj kulturi na ovom području, no ti običaji sve brže nestaju, većina ih je ostala samo u sjećanjima starijih osoba, stoga ih je nužno zapisivati.

KLJUČNE RIJEČI: *Božić, božićno razdoblje, hrvatska tradicija, narodni običaji, vjerovanja*

1. UVOD

Hrvati su na području Bosne i Hercegovine stoljećima izgrađivali svoje božićne obrede i običaje, a zahvaljujući raznim utjecajima često su ti obredi i običaji doživljavali preinake u svojim izvođenjima. Neki su se običaji zadržali s promjenama u izvođenju, dok su drugi potpuno iščeznuli te su ostali samo u sjećanjima pojedinih osoba.

Božićno se razdoblje u radu odnosi na vrijeme od Božića do Sveta tri kralja, takozvano razdoblje od *dvanaest dana*.¹ Gavazzi opisuje ovo razdoblje kao "osobit folklorski period" u kojem se pojavljuju običaji i vjerovanja magične naravi te uspoređuje ovo vrijeme s dvanaest predbožićnih dana, od sv. Lucije do Božića (Gavazzi 1939: 83).

Vrhunac je božićnih blagdana sam Božić. Najradosniji kršćanski blagdan karakteriziraju odlazak na svete mise, čestitanje, darivanje, molitva, božićno jelo,

¹ U literaturi se spominje i naziv dvanaestodnevnica (v. Braica 2004: 8).

druženje s najbližima te običaji i vjerovanja apotropejskoga i panspermijskoga karaktera kao i razne divinacije.

Posušani su na poseban način obilježavali dane sv. Stjepana i sv. Ivana. Nakon završetka svete mise i zajedničkoga obiteljskog ručka većina bi se uputila na dernek. Dok su na *Stipanjdán* derneci bili u svakoj župi posebno, na *Ivanjdán* bi veliki dernek bio u Posušju. Na dernecima bi se mladići i djevojke bolje upoznawali, darivale su se jabuke i grotulje te se tom prilikom saznávalo tko se komu sviđa i hoće li se tko uskoro vjenčati. Na Mladence bi majke išibale svoju djecu prisjećajući se ubijene nevine dječice, a nakon toga bi djeca dobila mali poklon, najčešće orahe. Svećenici također darivaju djecu slatkišima nakon završetka mise za djecu. Na blagdan svetoga pape Silvestra ili na Staru godinu kršćani zahvaljuju Bogu na prethodnoj godini te se pripremaju za Novu godinu. Kao i na Božić, svijeće se na Novu godinu pale od badnjaka sačuvanoga od Badnje noći, a nakon zajedničkoga obiteljskog ručka slijedi tradicija iznošenja badnjaka iz kuće. U svijesti Posušana veliku je moć imao ostatak badnjaka (izgoreni ili neizgoreni) koji bi se obično nosio na njivu. Na taj bi se način zaštitio te bi osigurao bolji urod na njivama.

Završetak božićnoga razdoblja nastupa s blagdanom Sveta tri kralja. Na taj bi se blagdan u crkvu nosile sol i voda na posvećenje, a navečer bi se škropile kuće, njive, štale, životinje te groblja kako bi ih Bog sačuvao od svakoga zla. Za vrijeme škropljenja moli se Vjeronanje. Skidaju se svi božićni ukrasi te u kući završava božićni ugođaj.

2. BOŽIĆ

Božić je blagdan mira koji se slavi kao uspomena na rođenje Isusa Krista i početak novoga života. Doživljavamo ga kao blagdan malih ljudi, jednakosti, ljubavi i pomirenja među svim ljudima. Božić je dan kada se zaboravljaju sve poteškoće ovozemaljskoga života te se u društvu obitelji, rodbine, susjeda i prijatelja u igri i veselju slavi najradosniji kršćanski blagdan.

Korijeni sadašnjih božićnih blagdana potječu iz rimske antike. Dok je u drugom stoljeću nakon Kristova rođenja vladao sinkretizam mnogih božanstava, u trećem su stoljeću rimski carevi uspostavili jedinstveni kult *nepobjedivoga Sunca*. Tako je car Aurelijan (270. – 275.) 25. prosinca odredio kao *dies natalis solis invicti*, odnosno dan rođenja *nepobjedivoga Sunca*. Međutim, u istom tom stoljeću sirijski mistik Ben Salibi zalaže se za to da slavljenje kršćanskoga Boga kao svjetlosti svijeta (*lux mundi*) potisne svečanost *nepobjedivoga Sunca*. Milanskim ediktom 313. godine učvršćen je put kršćanstvu, što je omogućilo i da svjetlost svijeta zasjeni kult Sunca (Rihtman-Auguštin 1995: 15–16).

Elementi pretkršćanskoga podrijetla satkani su u gotovo svim glavnim znakovima božićnih narodnih običaja: u zelenilu, darivanju, paljenju vatre i svijeća. Kristijanizacija nije potpuno ugasila nekršćanske običaje, ali se ni nekršćanski elementi ne mogu dokazivati u nekom kontinuitetu (Rihtman-Auguštin 1991: 9). Na taj način božićni običaji poprimaju novo značenje.

Na samo božićno jutro Božić se čestita prvo članovima obitelji, i to riječima: "Hvaljen Isus i Marija! Na dobro vam došao Božić i sveto Porođenje Isusovo!", na što ostali odgovaraju: "I s tobom Bog da zajedno!".

Uz Božić se veže i nekoliko divinacija.² Vjerovalo se da će, ukoliko je u kući trudna žena, a prvi božićni gost bude žensko, trudnica roditi žensko dijete; ukoliko pak prvi gost bude muško, to bi značilo da će trudnica dobiti muško dijete.³ U prošlosti je postojala i tradicija o proricanju budućega ženika. Djevojke bi na blagdan svete Lucije ispisale na dvanaest papirića imena muškaraca koji su im bili dragi te bi papiriće stavile pod jastuk. Svako bi jutro bacile po jedan papirić, ali ne bi gledale koje je ime napisano na papiriću: "Na Božić bi ostao samo jedan papirić i njega bi otvorile da vide ime. Smatralo se da će se udati za onog momka čije je ime ostalo na zadnjem papiriću" (Dragić 2014: 106).

Na Božić se nije smjelo svađati niti tući, u suprotnom bi tim osobama izrasli čirevi na stražnjici.⁴

U prošlosti je u Posušju darivanje⁵ na Božić bilo skromno ili nije postojalo. Djecu bi na božićno jutro dočekali najčešće orasi ili lješnjaci na stolu i to bi bili božićni pokloni.⁶ U novije vrijeme daruju se i mladi i stari. Za one najmlađe roditelji obično stave poklone ispod božićnoga drvca, a djeca ih na božićno jutro radosno otvaraju. Pod utjecajem američke kulture pojavljuje se darivatelj Santa Claus, odnosno Djed Mraz ili Djed Božićnjak⁷: "(...) mitski ili polumitski lik viri iz svakoga izloga i navodi nas da trošimo" (Rihtman-Auguštin 1995: 42). Orahe, lješnjake i jabuke zamijenile su razne igračke, odjeća i ostali kupovni pokloni.

U samom se je Posušju već odavno išlo na misu polnoću, dok se je u nekim mjestima posuške općine išlo na Božić na ranu misu jer polnoćke nije bilo. U mjestu Rastovača na božićno jutro prije odlaska u crkvu običaj je bio pojesti malo *tančadi*⁸ i *divenice* ugrijane na tavi. Nakon što bi se to pojelo spremilo bi se i išlo na misu.⁹ Odlazak je na ranu misu – poput odlaska na misu polnoću – bio popraćen pjesmom i veseljem. Prije bi se išlo pješice na misu, skupio bi se puk iz svih sela

² Divinacija je riječ nastala prema latinskoj riječi *divinatio*, *onis*, *f.* 'proricanje, slutnja, pogađanje; gatanje, vraćanje, predviđanje, vidovitost'. Divinacije su dio najstarijih arhetipskih običaja još od drevnih civilizacija i u srži su kulturne baštine (preuzeto iz Dragić 2014: 103).

³ Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20. 10. 1956., Rastovača, Posušje.

⁴ Slična vjerovanja zapisana su kod Hrvata i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske (v. Babić 2013: 249; Dragić 2014: 432; Rihtman-Auguštin 1995: 113).

⁵ Uzajamno darivanje za Božić potječe od darivanja djece i obitelji za Sv. Nikolu (6. prosinca). Oko 1535. Martin Luther poticao je da se darivanje za Sv. Nikolu prebaci na Božić. Darove više nije donosio sveti Nikola, nego Božić (kasnije ublaženo kao *dijete Isus*) (preuzeto iz Bieritz 2010: 95).

⁶ Spomenuta Ana Širić.

⁷ *Santa Claus*, *Djed Mraz*, *Djed Božić*, *Djed Božićnjak*, *mali Isus* imaju mnogo zajedničkoga sa svetim Nikolom, naslanjaju se na njegove legende i njegov kult. U mnogim krajevima, i to posebno u gradovima i urbanim sredinama, Djed Mraz preuzeo je ulogu darivanja djece. Lik Djeda Mraza obučen je u crveni plašt, ima sijedu bradu, ali ne nosi mitru kao sv. Nikola, već običnu kapu. Za razliku od svetoga Nikole, *Djed Božić* i *mali Isus* protestantski su simboli, *Santa Claus* simbol je američke nacije, *Djed Mraz* komunistički i ateistički proizvod, a *Djed Božićnjak* najnoviji izum i svjetovna zamjena za svetoga Nikolu (preuzeto iz Braica 2004: 10).

⁸ Tančad je meso izrezano nasitno, s rebara, pomiješano sa slaninom i pečenicom.

⁹ Iva Gavran (djev. Bešlić), rođ. 18. 4. 1954. u Rastovači u Posušju.

i na putu prema crkvi *zapiva putnički*. Netko iz sela, obično muškarac iz zadnje kuće u selu, započeo bi pjevati i onda bi se znalo da je vrijeme za polazak na misu: "Kad Vinko putnički zapiva, onda znaš da ti je vakat ić." Putničke pjesme pjevali su isključivo muškarci, dok bi žene pjevale gangu i božićne pjesme. Putnički se je pjevalo tako da bi jedan započeo stihovima poput: "Ooo najstarije ime Isusovo..." i onda bi drugi nastavio pjevati.¹⁰ Također se pjevalo: "Ooo srce govorilo, dođi brate da ga zapivamo..." i kada bi se taj muškarac što pjeva približio kraju, obraćao bi se drugome pozivajući ga da nastavi pjevati: "... deder Jozo, deder brate..." i onda bi taj drugi *preuzeo*.¹¹ Kada bi drugi nastavljao pjevati, rekao bi: "Hvala ti kume, Bog te poživio." Budući da je bila noć kad bi se išlo na polnočku i ranu jutarnju misu, vjernici su sa sobom nosili *fenjere*¹² kako bi mogli osvijetliti put, a oni stariji kojima je put do crkve bio dalek jahali su na konjima. Kad bi se približavali crkvi, čulo bi se kako pjevaju: "Broćančani s Broćanca, Batinjani s Batina, Gračani s Graca, Dočani iz Dolaca, uvijek bi se pivalo, ide veselo."¹³ Posušani se rado sjećaju ovih vremena jer ih podsjećaju na zajedništvo: "Molilo se, veselilo se i pivalo, lipo ti je bilo, a ova televizija danas sakrila i molenje i gangu, svi slušaju šta ti kutija govori, danas nema više pivanja. Kad bi i piva, rekli bi ti da si lud."¹⁴

Vjerovalo se da se na misi polnočki može otkriti identitet vještica i vještaca. Dragić navodi nekoliko običaja vezanih za otkrivanje vještaca i vještica. Na području Like vjerovalo da će onaj tko pravi tronošćić od svete Lucije¹⁵ te ga završi na Badnjak, ponese na polnočku i za vrijeme podizanja stane na tu stolicu moći otkriti tko su vještci i vještice. Ta osoba nije smjela dočekati svršetak mise jer bi ga u tom slučaju vještice i vještci rastrgali. Nadalje, u Slavoniji su oni koji su mogli vidjeti vještice i more morali sa sobom nositi puno pšenice koju bi posipali bježeći iz crkve. Tako bi se vještice zadržale kupeći je, a onaj tko ih je vidio, uspio bi se spasiti (Dragić 2008a: 370–371). Isti način otkrivanja vještica zapisan je i u Gračanima kraj Zagreba (v. Novosel 2012: 95). U Poljicima se stočić pravio od bršljanova drveta te je onaj tko je sjedio na njemu mogao vidjeti vještice (Dragić 2008a: 370–371).

Izrada stolice u svrhu otkrivanja vještica spominje se i u Tomašancima kraj Đakova, Franjetićima, Barilovićkom Leskovcu i Loviću Gornjem pri čemu su svi koji za vrijeme podizanja gledaju prema oltaru vjernici, a one koje se okrenu prema van – vještice. Tada treba što prije pobjeći te na prvoj vatri do koje se stigne zapaliti stolac, u suprotnom bi vještice uhvatile tu osobu te je rastrgale (Rihtman-Auguštin 1995: 26–27).

Slično vjerovanje zabilježeno je i na području Posušja. Vještice bi se otkrivale tako što bi se na crkvena vrata donijelo drveni križ, krštenu vodu i blagoslovljenu sol te se čekalo dok se ne počnu dizati tijelo i krv. Vjerovalo se da će se, dok se dižu tijelo i krv, svaka vještica okrenuti prema vratima, a ne prema oltaru. Međutim,

¹⁰ Ivan Širić, rođ. 18. 1. 1951., Cerovi Doci, Posušje.

¹¹ Ljubica Bakula (djev. Penava), rođ. 28. 8. 1928., Batin, Posušje.

¹² Svjetiljka.

¹³ Spomenuta Ljubica Bakula iz Batina.

¹⁴ Spomenuta Ljubica Bakula.

¹⁵ O sv. Luciji v. više u: Dragić 2010b.

osoba koja želi na takav način otkriti identitet vještice mora stići kući prije završetka mise jer bi je u suprotnom vještica stigla i ubila (Širić 2015: 392).

Tko je išao na svetu misu polnoćku, po njezinu bi se završetku zadržao neko vrijeme ispred crkve čestitati ostalima Božić. Budući da je nekima put natrag kućama bio dalek, oni bi ponijeli i nešto hrane sa sobom te bi ostali poslije mise malo pojesti i nazdraviti rakijom, a zatim bi se uputili svojim domovima.

Nešto duže narod bi se zadržao u veselju nakon rane jutarnje mise. Za Božić je bilo karakteristično druženje po zaseocima. Tako bi jednu grupu činili stanovnici jednoga sela, drugu grupu stanovnici drugoga sela i tako redom. Dijelili bi se orašči i *bacale jabuke*. Ako se jednome momku sviđala neka djevojka iz drugoga sela, onda bi on bacio jabuku prema toj skupini, ostali bi pitali za koga je i onda bi on izrekao ime djevojke koja mu se sviđa. To je bio jedan od načina na koji su se momci i djevojke zabavljali i šalili, a svakoj je djevojci bilo drago dobiti jabuku.¹⁶ Dragić navodi da su darovane jabuke simbol ljubavi i poštovanja prema djevojci, a iz običaja darivanja jabuka djevojkama razvio se u Starom Gradu na Hvaru običaj bacanja jabuka djeci na blagdan svetoga Nikole (Dragić 2014: 13). Kada bi se čestitalo, nazdravilo i zabavilo, onda bi se svi uputili svojim kućama kako bi u miru obitelji blagovali božićni ručak.

Božićni je ručak bio najbogatiji u godini. Iako se je teško živjelo, za Božić bi se uvijek dobro blagovalo. Dok se u ostalim danima u godini hrana dijelila po članovima obitelji, za Božić bi sva hrana bila na stolu i svatko je mogao uzeti onoliko hrane koliko je htio.¹⁷ Tradicionalno je božićno jelo u posuškom kraju od starina kiseli kupus i suho meso. Na Badnjak se *navisi* lonac kiselog kupusa – jer je to bila najbolja hrana u kući – kako bi se za Božić moglo najbolje blagovati: "Ta nije džaba ona: *Ruča sam ko na Božić*."¹⁸ Nakon postavljanja jela na stol cijela se obitelj okupi oko njega. Na stol se stavljaju svijeće koje su na Badnji dan stavljene u žito. U prošlosti se pšenica ne bi sijala,¹⁹ već bi se samo žito stavilo u posudu i kada bi došao Badnjak, onda bi se u tu posudu sa žitom stavile tri svijeće,²⁰ a ponegdje i jabuka između svijeća, te bi potom posuda ukrasila bršljanom.²¹ Ukoliko bi pšenica do Božića izrasla visoka i gusta, sljedeća je godina trebala biti uspješna i plodna. Prije se svijeće nisu kupovale, već bi se uzео vosak kod nekoga tko je držao pčele i onda bi se samostalno prilazilo izradi božićnih svijeća: "Pravile su se tako da bi rastrali vosak i u sridinu bi stavili konac za fitilj, to bi onda savili i to bi bila svića."²²

¹⁶ Matija Naletilić (djev. Širić), rođ. 1939. u Cerovim Docima u Posušju, udala se u Široki Brijeg, ali se nakon smrti supruga vratila živjeti u Cerove Doce.

¹⁷ Spomenuta Ana Širić.

¹⁸ Ispričao Frano Širić, rođen 1933., Cerovi Doci, Posušje, a umro u lipnju 2016. godine.

¹⁹ Kao mogući razlog za to navodi se tadašnje siromaštvo; ako bi se pšenica sijala, kasnije bi se morala baciti, a na ovaj bi se način mogla iskoristiti. Ispričala Iva Gavran (djev. Bešlić), rođ. 18. 4. 1954., čija je majka Kata Bešlić (djev. Martić) rodila trinaestero djece.

²⁰ Ana Širić (djev. Bešlić), rođ. 20. 10. 1956., Rastovača, Posušje.

²¹ Iva Marić (djev. Galić), rođ. 1. 6. 1926. u Vinjanima, udala se i živjela u Marića Docima do smrti u lipnju 2016. godine.

²² Kazala Kata Bešlić (djev. Martić), rođena 1931. u Posušju.

Danas se pšenica najčešće sije pa se kod nekih obitelji u posebnu posudu sije pšenica, a posebno se stavljaju svijeće na stol za vrijeme molitve i objeda. Svijeće su najčešće crveno-bijelo-plave boje.²³ Svijeće se mogu staviti i u posudu s izraslom pšenicom.

Molitva počinje paljenjem svijeća: "U ime Oca" – i pali se prva svijeća, "i Sina" – i pali se druga svijeća, "i Duha Svetoga" – i tada se upali treća svijeća. Zatim svi članovi obitelji kleknu oko stola, domaćin počne moliti i ostali odgovaraju na molitvu. Moli se pet Očenaša, pet Zdravomarija i pet Slava Ocu na čast svetoga porođenja Isusova. Zatim se mole Očenaš, Zdravomarija i Slava Ocu "za sveti slavni beričet i blagoslov da nam Bog pošalje s nebesa u srca naša." Bogu se zahvaljuje na hrani govoreći: "Zahvaljujemo tebi vjekovječni Bože na svim tvojim svetim darovima koje ćemo mi blagovati. Amen."²⁴

Svijeće obavezno gore za vrijeme molitve i objeda. Poslije ručka slijedi molitva, a molili bi se jedan Očenaš, Zdravomarija i Slava Ocu za pokojne duše. Nakon zajedničke molitve gase se svijeće. Svijeće se gase kruhom koji se pekao i *pisao* na Badnjak: pisalo bi se čašama i *fildžanima*, a ispisano po kruhu zvalo bi se *pise*.²⁵ Odlomi se jedna *pisa*, umoči se u vino i njom se gase svijeće uz ponavljanje postupka kao kod paljenja svijeća: kada se gasi prva svijeća izgovara se: "U ime Oca", zatim druga uz riječi: "i Sina" te treća: "i Duha Svetoga." Za onoga tko bi pojeo tu *pisu* vjerovalo se da neće imati problema s grloboljom.

Posuške domaćice sjećaju se običaja ostavljanja božićnoga vina do Velikoga petka. Vino u koje se je umočila *pisa* kako bi se ugasile svijeće ostavilo bi se do Velikoga petka i onda bi ga zajedno s murom²⁶ stavili u jednu teglu. Vino koje je odstajalo s murom služilo je domaćicama kao sirište.²⁷

U popodnevnom bi se satima išlo čestitati Božić susjedima, rodbini i prijateljima, a običaj je bio i ponijeti bukaru vina i sastati se na *guvnu*, gdje bi se slavio Božić u veselju i pjesmi. Pjevala bi se ganga, igralo svakakvih igara te plesalo kolo, tako je nastala pjesma za kolo "Ej da pletemo, ej da vezemo, sitno, tajno, igray cilu noć..."²⁸ Do sadašnjega se je vremena u nekim selima posuške općine zadržao običaj obilaska kuća u popodnevnom satima i čestitanja Božića, svi se muškarci sastanu kod prve kuće u selu i onda redom obilaze ostale kuće

²³ Uloga je svijeće u kršćanskoj tradiciji višestruka: "Njihovom uporabom, izgledom i brojem tumači se Crkveno učenje. Jedna svijeća je simbol vjere u jednoga Boga i Spasitelja, dvije svijeće predstavljaju Boga i čovjeka, tri simboliziraju vjeru u Presveto Trojstvo. (...) U hrvatskoj duhovnoj baštini posebno mjesto zauzimaju božićna svijeća, koja se smatra svetinjom u kući" (Dragić 2007: 467–468).

²⁴ Ispričala spomenuta Ana Širić.

²⁵ Spomenuta Matija Naletilić.

²⁶ Za vrijeme svinjokolje (uglavnom krajem mjeseca studenoga) odvojio bi se svinjski želudac, odnosno mura te bi se dobro očistio i osušio. Nakon što se osuši mura se izreže na manje komade i ostavi u posudi do Velikoga petka, kada se u nju ulijeva bijelo vino kojim su se gasile svijeće na Božić. (Svijeće su se negdje gasile crnim, a negdje bijelim vinom, međutim, za sirište bi se koristilo samo bijelo vino) Ispričala Ana Širić.

²⁷ Ispričala Ana Širić.

²⁸ Ispričala Matija Naletilić.

čestitajući svim ukućanima Božić i nazdravljajući rakijom. Ako bi se išlo nekome u posjet za vrijeme božićnih blagdana, govorilo bi se da se ide u *pode*.²⁹

Uvečer bi svi išli svojim kućama *namirivati živo*, zatim slijedi molitva i zajednička večera. Večera bi započinjala kada domaćin kuće upali tri svijeće u znak Svetoga Trojstva: "Tijekom večere obično se spominju oni koji nisu među ukućanima, koji su umrli ili su negdje u tuđini. U čast njima obično se spominju zajednička slavlja za Božić. Večera završava gašenjem svijeća, domaćin kuće uzme koru kruha utopljenu u crno vino i, praveći znak križa, gasi svijeće, a zatim se prekriži i izmoli Očenaš. Narod je smatrao da svaka ugašena svijeća predstavlja jednog ukućanina i da se iz njih može čitati sudbina. Tako se gledalo koja je svijeća najviše izgorjela i kamo je okrenut plamen prilikom gašenja svijeće. Ako je neka svijeća više izgorjela i okrenuta je prema nekom od prisutnih, to je značilo da će ta osoba uskoro umrijeti" (Dragić 2010a: 477).

3. BLAGDANI IZA BOŽIĆA

Najstariji svetački kalendari sadrže nekoliko svetačkih blagdana koji dolaze neposredno poslije Božića: "U ovim je svecima srednji vijek vidio počasnu pratnju djeteta Isusa nazivajući ih *comites Christi* (Kristovi pratioci). U rimskoj liturgiji to su: prvomučenik Stjepan 26., apostol i evanđelist Ivan 27. te Nevina dječica, koju je u Betlehemu dao poubijati Herod, 28. prosinca. K tome, 29. prosinca pada neobvezatni spomen canterburyskoga biskupa i mučenika Tome Becketta i 31. prosinca neobvezatni spomendan pape Silvestra" (Adam 1993: 301). Nedjeljom u Božićnoj osmini se također slavi blagdan Svete obitelji, a ako Božić i njegova osmina padnu u nedjelju, tada se ovaj blagdan slavi 30. prosinca (usp. Adam 1993: 301).

U Posušju se na poseban način obilježavaju dani sv. Stjepana, sv. Ivana, Mladenci, Silvestrovo, odnosno Stara godina, Nova godina te Sveta tri kralja.

3. 1. SVETI STJEPAN

Sveti Stjepan je prvi koji je za Isusa Krista podnio mučeničku smrt. Zbog toga se i naziva Prvomučenic ili Protomartyr. Ne zna se točno kad se rodio, a pretpostavlja se da je mučeničku smrt podnio u mjesecu svibnju.³⁰

Podatci o životu i smrti Stjepana Prvomučenika zabilježeni su u novozavjetnoj knjizi Djela apostolskih: "Prema Djelima apostolskim (6, 1–8, 2) Stjepan je uvršten u grupu sedmorice đakona koja se trebala skrbiti za udovice u jeruzalemskoj zajednici koje su govorile grčki. Po svoj prilici su tome prethodile napetosti između aramejskog i grčkog jezičnog dijela grčke zajednice, a koje se nadalo ukloniti zasebnim poglavarstvom za heleniste. No, navedenu skupinu zajednice zadesio je progon, Stjepan je uhićen i u velikoj propovijedi pred Velikim vijećem javno

²⁹ *Pohode*. Odlazak u pohode spominje i Josip Miličević, koji navodi kako se na božićno jutro nije išlo nikome u pohode, nego se to radilo tek poslijepodne (v. Miličević 1967: 495).

³⁰ Usp.: *Sveti Stjepan Prvomučenic*. <http://bratovstina.com/sveti-stjepan-prvomuenik/> (pristupljeno 26. 4. 2017.).

se priznaje Kristovim te su ga njegovi tužitelji kamenovali. Blagdan sv. Stjepana na Istoku je posvjedočen već u 4. stoljeću, na Zapadu se proširio u 5. stoljeću. Pronalazak njegovih relikvija u Jeruzalemu datira se na godinu 415.; otad su mu na mnogim mjestima posvećene crkve i kapele. Na misnom slavlju se čita izvještaj o njegovu djelovanju i mučeništvu (Dj 6, 8–10; 7, 54–60; evangelici: [6, 8–15] 7, 55–60) te navještaj budućih progona (Mt 10, 17–22; evangelici: Mt 10, 16–22). U zbornoj molitvi Stjepan se pokazuje kao uzor ljubavi prema neprijateljima. Popričesna molitva uspostavlja vezu s Kristovim rođenjem i svetkovinom Božića. I predslavlje je uzeto od Božića" (Bieritz 2010: 101).

Ikonografija prikazuje svetoga Stjepana kao mladića odjevena u đakonsku dalmatiku s mučeničkom palmom u jednoj ruci, a često i s kamenom kao znakom oruđa kojim je ubijen u drugoj.³¹

Na drugi dan Božića ili *Stipanjdán* ide se u crkvu. Nakon mise ostajalo bi se ispred crkve čestitati dan svetoga Stjepana. Sveti Stjepan čestita se u puku riječima: "Na dobro vam došao sveti Stjepan", na što drugi odgovaraju: "I s tobom Bog da zajedno."

U posuškom se je kraju na Sv. Stjepana išlo na dernek. Derneci bi na Sv. Stjepana bili u svakoj župi zasebno. Na dernek su išli i stariji i mlađi, prije se je veselilo, jelo i pilo. Svi bi se sastali, a nakon nekoga vremena starije žene i muškarci ostali bi sjediti, dok bi mladi momci i cure išli šetati.³² Prilikom šetnje na dernećima momci i cure dogovarali bi se tko će komu doći na sijelo. Ako se nekom momku sviđala jedna cura i obratno, njih dvoje bi se na derneku skupa prošetali i tu bi se znalo tko se s kim *zabavlja* pa bi se očekivala i ženidba tih dvoje uskoro.³³

Na dan sv. Stjepana i sv. Ivana poslije mise kod crkve bi se često i popila rakija onih koji će se uskoro vjenčati. Ta bi se rakija zvala mala rakija, dok bi se velika nosila u kuću mlade te se zvala prstenska užina ili velika rakija. U prošlosti je bio običaj da mladoženjini nose jelo i piće u kuću mlade, a jelo bi obično bilo meso, najčešće janje, i kruh, koji se je tada zvao kolač.³⁴ Budući da se je u vrijeme Božića pila rakija budućih ženika, u narodu je nastala ganga "O Božiću rakija se pije / i moja će, ali ne znan kad će.",³⁵ Također bi se na dane sv. Stjepana i sv. Ivana odlazilo u posjet u *prijatelj*.³⁶ Na dan sv. Stjepana bio je običaj ići u mladinu roditeljsku kuću: "Zetovi bi otišli kod punica di bi i³⁷ lipo dočekali i ugstili, dobrim ručkom, a i zet bi donio štogod poklona punici, obično nešto za obuć, najčešće meculet."³⁸

Na dan svetoga Stjepana u Posušju se pjevalo i veselilo do kasno u noć. Dok bi se momci i djevojke zabavljali, stariji puk bi promatrao sa strane sve što se događa i tko se s kim *zabavlja*.

³¹ Usp.: *Sveti Stjepan Prvomučnik*. <http://bratovstina.com/sveti-stjepan-prvomuenik/> (pristupljeno 26. 4. 2017.).

³² Ispričala Ana Širić.

³³ Ispričala Kata Bešlić iz Rastovače.

³⁴ Spomenuta Iva Marić iz Marića Dolaca.

³⁵ Kazao spomenuti Ivan Širić.

³⁶ Ovdje se riječ *prijatelji* odnosi na roditelje supružnikā.

³⁷ Ih (njih).

³⁸ Kazala Kata Bešlić.

3. 2. SVETI IVAN

Sveti Ivan, apostol i evanđelist, smatra se autorom *Ivanova evanđelja*, *Ivanovih poslanica* i *Otkrivenja*. Poistovjećuje ga se sa Zebedejevim sinom i Jakovljevim bratom, koji je bio jedan od Isusovih učenika, a kasnije je postao jednim od *stupova* zajednice u Jeruzalemu. Ivan je "učenik kojega je Isus ljubio", kojemu je povjerio svoju majku i koji je bio svjedok probadanja kopljem. Prema predaji, Ivan je djelovao u Efezu, dok je za vrijeme cara Domicijana bio prognan na otok Patmos, gdje je napisao *Otkrivenje*. Pretpostavlja se da je napisao evanđelje i poslanice nakon povratka u Efez te da je umro oko 100. godine poslije Krista. Već oko 200. godine u Efezu se častio njegov grob (Bieritz 2010: 102).

Blagdan svetoga Ivana zapovjedni je svetac, a običaji vezani za *Ivanjdan* slični su kao i oni za dan svetoga Stjepana: ide se na svetu misu, pije se rakija onih koji su već ranije dogovorili svoje vjenčanje, ide se u *pode*. Na sv. Ivana bio je običaj da roditelji mlade odlaze kod mladoženjinih roditelja u posjet. Na dan svetoga Ivana bio je veliki dernek u Posušju, iz svih sela i zaseoka ljudi bi dolazili u Posušje. Tu bi bila *zamiračina*, momci i djevojke bolje bi se upoznivali i družili te se dogovarali tko će komu doći na sijelo. Na dva blagdana iza Božića djevojke bi na derneke nosile sa sobom grotulje³⁹ te ih darivale momcima koji im se sviđaju.⁴⁰ Opisujući narodni život i običaje u Sinjskoj krajini, Miličević piše kako su momci grotulje darivali curama koje im se sviđaju te da djevojke nisu nikada same sebi kupovali grotulje, a ponekad bi neka djevojka dobila toliko grotulja da nije mogla hodati od tereta (Miličević 1967: 487–488).

Šetnja i veselje odvucli bi se daleko u noć, a kao i na *Stipanjdan*, na *Ivanjdan* bi se saznalo planira li tko skoru ženidbu.⁴¹

3. 3. MLADENCI

Blagdan nevine dječice slavi se u spomen na pobijenu novorođenčad. Kralj Herod je, čuvši za rođenje novoga kralja, naslućivao prijetnju svome prijestolju te je naredio da se pobiju sva muška djeca od dvije godine naniže. Ovaj se blagdan prvi put spominje u sjevernoafričkom kalendaru iz 505. godine (Bieritz 2010: 102). Gavazzi za ovaj blagdan navodi nazive Mladenci, Mladinci (Gradišćanski Hrvati, Bunjevci i Šokci, po Slavoniji, Hercegovini i Dalmaciji), Herodešovo ili Šibarjevo (uglavnom kajkavci) (Gavazzi 1939: 59). Na području Posušja za ovaj se blagdan najčešće koristi naziv Mladenci.⁴²

"Majke bi na taj dan išibale svoju dječicu kako bi se prisjećala onoga dana kada je Herod poubijao svu djecu misleći da će među njima ubiti i Isusa" (Dragić 2008c:

³⁹ Grotulje se prave tako da se nižu probušeni orasi, lješnjaci, bademi ili smokve (Iva Penava). Miličević navodi da je grotulja niz probušenih oraha iz kojih jezgra nije izvađena i koji su nanizani na špagu. Mogu biti veličine ogrlice, a mogu biti i toliko velike da prebačene preko vrata donjim dijelom dosežu tlo (Miličević 1967: 487–488).

⁴⁰ Iva Penava (djev. Penava), rođ. 4. 10. 1922., Batin, Posušje.

⁴¹ Ispričala Ana Širić.

⁴² Više o pučkim nazivima za blagdan nevine dječice vidjeti u: Vulić 1993: 99–107.

147). Običaj je za Mladence djecu nakon ustajanja malo išibati prutom govoreći: "Resti u dužinu, u širinu, u dužinu, u širinu", odnosno "malo ih ispucikat i onda im dat darove, obično je to bio orašak ili nešto tako malo. A jedna dica zbunjena, prvo ih šibaj pa onda darove."⁴³

U novije vrijeme i svećenici darivaju malu djecu. Slavi se misa na koju roditelji dovode svoju djecu, a nakon mise na izlaznim vratima iz crkve stoje dvije osobe koje dijele darove djeci, najčešće čokoladu ili bombone.

4. SVETI SILVESTAR

Na Staru godinu slavi se blagdan svetoga pape Silvestra: "Sveti Silvestar I. iznimno je značajan papa. Kao biskup proživio je mnogobrojna mučenja i pogubljenja kršćana. Godine 313. krstio je rimskoga cara Konstantina I. Velikog, a car je te godine kršćanstvo proglasio slobodnom religijom. Silvestar je papom postao 314. godine i njegov je pontifikat trajao 21 godinu, 11 mjeseci i jedan dan. Prvi je papa koji je umro prirodnom smrću" (Dragić 2015a: 304).

Na samu Staru godinu spremalo se za Novu godinu, spremala se hrana za sutrašnji ručak, a slavile su se i svete mise na kojima se zahvaljivalo Bogu na prethodnoj godini. Bio je također običaj škropiti kuće, staje i njive.

5. NOVA GODINA

Osmoga dana poslije Božića slavi se Nova godina. Običaji vezani za Novu godinu dovode se u usku vezu s božićnim običajima.⁴⁴ Na području općine Posušje na Novu godinu bio bi veliki dernek na Posuškom Gracu: "Dolazili bi ljudi odsvakle, Gruđana, Posušana, Rastovčana, Rakićana..." Kako je nekima put do Posuškoga Graca u vrijeme kad je se još išlo pješke i na konjima bio dug, kod pojedinih je obitelji bio običaj prije odlaska u crkvu zajedno objedovati jer bi se kasnije veselje odviklo do kasno u noć.

Nova godina čestitala bi se govoreći: "Na dobro ti došla Nova godina!", na što bi drugi odgovorili: "I s tobom Bog da zajedno!".

Kao i na Božić, jedu se kiseli kupus i suho meso. Vatra se naloži od badnjaka sačuvanoga od Badnje noći te se od te vatre upale svijeće. Ukućani se na Novu godinu zahvaljuju Bogu na svemu što im je dao protekle godine, a isto tako pomole se da im sljedeća godina bude uspješna i plodna.

Nakon ručka slijedi tradicija iznošenja badnjaka iz kuće: odredi se jedna osoba – najčešće ona koja je unosila badnjak s urezanim križem na Badnju noć – da odnese

⁴³ Ispričala Kata Bešlić.

⁴⁴ Kada su pojedini zapadni i južni slavenski narodi počeli prihvaćati kršćanstvo, počeli su, barem službeno, računati početak godine s Božićem. O tome svjedoče i ranije izvedeni hrvatski nazivi *letnica*, *litnica*. Tek je gregorijanskom kalendarskom reformom krajem 16. stoljeća ponovno službeno uveden prvi siječnja kao početak godine (Belaj 2007: 165). Belaj dalje navodi da onda kada pred sobom imamo neki božićni običaj za koji možemo pretpostaviti da potječe iz pretkršćanskoga vremena, moramo pomisliti na to da je prvobitno bila riječ o novogodišnjem običaju (v. Belaj 2007: 165).

badnjak na najveću njivu koju posjeduje. Taj uzme badnjak i nosi ga zapaljena na njivu. Kad dođe na njivu i nađe najveći kamen blizu njive, udari badnjakom u taj kamen i kaže: "Oj misusovo i Bože pomози! Koliko cvika iz ove vatre toliko kvintala žita na ovoj njivi!" Zatim ode na drugu njivu noseći isti taj badnjak, udari u drugi kamen i kaže: "Koliko cvika iz ove vatre, toliko krumpira na ovoj njivi!" Tako redom nabraja što se god sije ili sadi na tim njivama. Na kraju odnese badnjak na jedno vidljivo mjesto na njivi i ostavi ga tu da izgori.⁴⁵ Sličan običaj navodi i Gavazzi pišući da već na Badnju večer domaćin udara nekim predmetom badnjak potičući tako vatru iz koje vrcaju iskre. Gavazzi ovaj običaj pripisuje magijskoj naravi (Gavazzi 1939: 15). Na božićno jutro u Tolisi običaj je da *položaj*⁴⁶ koji je tu noć bio gost u kući: "(...) loži vatru i razgarajući žeravicu govori: 'Koliko žišaka, toliko konja i ždrebad; / koliko žišaka, toliko svinja i prasadi; / koliko žišaka, toliko kokoši i pilića; / koliko žišaka, toliko koza i jarića; / koliko žišaka, toliko krava i teladi; koliko žišaka, toliko zdrave čeljadi; / koliko žišaka, toliko zdravlja i veselja!'" (v. Dragić 2016: 170).

Obred udaranja badnjaka kako bi se stvorilo što više iskrica apotropijskoga⁴⁷ je i panspermijskoga⁴⁸ karaktera. Po sadržaju je pretkršćanskoga podrijetla, a vezuje se uz kršćanske blagdane (Dragić 2016: 159).

Ostavljanje *ogorka* od badnjega drveta do Nove godine zabilježeno je i kod dalmatinskih i južnoličkih Bunjevaca, zatim u Vrgorskoj i Imotskoj krajini te u Poljicima. Badnjak se na Novu godinu opet naloži, a ugljen što je od njega ostao odnese se na njivu te zakopa kako bi "usjevi bolje rodili" (Kajmaković 1960–1961: 222).

Važno je ostaviti badnjak na mjestu na kojem se je nešto sadilo ili sijalo. Vjerovalo se da ostavljanje drveta badnjaka na *radnom mistu* donosi bolji urod.⁴⁹ Svijest o moći ostatka badnjaka (*luga od badnjaka* ili *glavnje*) u Posušana je bila velika. Na taj bi se način zaštitili i osigurali bolje urode na njivama.⁵⁰

6. SVETA TRI KRALJA

Blagdan Sveta tri kralja u grčkim se izvorima naziva *Epiphaneia* ili *Theophaneia*, što bi značilo 'pojava, Božja pojava'. Kasnije je ovom nazivu dodana i verzija u genitivu *Epiphanias* (zapravo svetkovina, odnosno dan Bogojavljenja). Novi njemački misal uvodi ime Bogojavljenje, a često se koriste i nazivi Tri kralja ili Dan triju kraljeva (Bieritz 2010: 105–106). Ovaj se je blagdan nekada zvao i Tri mudraca od istoka (Dragić 2006: 98).

⁴⁵ Kazao pok. Frano Širić.

⁴⁶ Više o *položaju* vidjeti u: Dragić 2015b: 401–405.

⁴⁷ Magijski obredi i pjesme koji su vezani za kultove imaju kao cilj odvrćanje demonskih sila od ljudi, domova, stoke, štala; davanje doprinosa zdravlju i ljepoti; povećanje rodosti polja, livada, njiva, vrtova; liječenje bolesti. Neki apotropijski obredi imaju magijske poganske karakteristike, a neki su kristijanizirani (preuzeto iz Dragić 2008a: 370).

⁴⁸ Naziv panspermijski nastao je od grčkih riječi: *pan* 'sve, svako', *sperma* 'sjeme'. Taj naziv može se kroatizirati u naziv plodonosni, obiljenosni itd. (preuzeto iz Dragić 2016: 149).

⁴⁹ Ljubica Bakula (djev. Penava), rođ. 28. 8. 1928., Batin, Posušje.

⁵⁰ Pišući o običajima Hrvata u Bosni i Hercegovini, Tomo Marković upozorava na vjerovanje u moć ostataka badnjaka, glavnje i pepela (Rihtman-Auguštin 1995: 48; prema Marković 1940: 53).

Blagdanom Bogojavljenja Crkva se spominje Isusova krštenja u rijeci Jordan pa se taj dan naziva i Vodokršće. Bez obzira kakvo je vrijeme bilo, sol i voda su se na taj dan nosili u crkvu na blagoslov: "Bila kiša ili snig, sol i voda nosili su se na blagoslov, ako je neko bio bolesan pa nije moga otići, unda bi podaj nekom drugome nek nosi za njega, ali nije smila kuća bit bez kršćene soli i vode."⁵¹ Blagoslovljena je voda simbol života i snage, a ima i zaštitnu ulogu protiv zlih sila: "Po svjedočanstvu Sv. pisma od vode sam Bog izvede nebo i zemlju i sve što je na njima. Sv. Petar pobijajući one koji su nijekali svršetak svijeta, ovako kaže: 'Ta oni naumice zaboravljaju da nebesa bijahu odavna i da zemlja na Božju riječ posta iz vode i po vodi' (2 Petr. 3, 5). Voda postaje sakramental po blagoslovu Crkve, a zato se i zove blagoslovljena voda."⁵²

Na sam blagdan popodne ili navečer škropile⁵³ bi se kuće, štale, njive, stoka, a ako nisu daleko bila groblja, odlazilo bi se i tamo škropiti. Također je u prošlosti bio običaj svake subote škropiti kuće i štale, a to se činilo i kada bi bilo nevrijeme kako bi ih Bog sačuvao od groma i krupe. Domaćica se prekrsti, počne moliti Vjerovanje, zatim izlazi iz kuće škropiti okućnicu, štale i njive, a kada se vrati u kuću, započinje moliti zajedničku molitvu. Blagoslovljena sol i voda čuvale bi se kako bi ih bilo dovoljno za cijelu godinu.⁵⁴

U prošlosti bi svećenici započinjali blagoslove kuća i obitelji na Sveta tri kralja, dok u današnje vrijeme blagoslov kuća počinje već prije Sveta tri kralja. Svećenici nakon Božića navijeste preko oltara kojim će danom u kojem naselju biti blagoslov, a ukućani s radošću iščekuju svećenikov dolazak. Domaćice na stol stave bijeli stolnjak, križ, posvećenu vodu i sol te *škropaljicu*. Svećenici bi djeci dijelili svete sličice, a oni bi pratili svećenika sve do zadnje kuće u naselju, kada bi dobili po još jednu svetu sličicu.

Na Sveta tri kralja skidaju se božićni ukrasi i u kući završava obiteljski božićni ugođaj.

⁵¹ Spomenuta Matija Naletilić.

⁵² Usp. *Blagoslovljena voda nekad i danas*. <https://sites.google.com/site/molitedragadjeco/blagoslovljena-voda-nekad-i-danas-1>. Preuzeto iz: *Glasnik - službeni list Đakovačke biskupije za svećenike*, Đakovo 1896. – Broj 17, str. 154–156; broj 19, str. 171–172; broj 20, str. 177–179; broj 21, str. 185–187. (pristupljeno 15. 1. 2017.).

⁵³ "U kršćanskoj tradicijskoj kulturi iznimno je važno škropljenje blagoslovljenom vodom jer je blagoslovljena voda prvi sakramental kojemu se davala najveća zaštitna uloga protiv demonskih sila." (Dragić 2015b: 429). "Škropljenje je obred kojim svećenik ili biskup škropilom, a domaćin, domaćica ili drugi tko od ukućana grančicom, na primjer, hrasta, bora ili jele prskaju blagoslovljenom vodom osobe, stvari, domovi, štale, dvorišta, vrtovi i sl. s namjerom da se očiste i da se od njih odagnaju demoni. Obred je drevnoga postanja i nalazi se u mnogim religijama (lustracija). U kršćanskoj civilizaciji obred škropljenja u sakramentu krsta postoji od samih početaka. Osim sakramenta krsta, u Katoličku Crkvu obred je uveden preko galikanske Crkve u 15. stoljeću" (preuzeto iz Dragić 2015b: 429; prema Badurina 1990: 560).

⁵⁴ Ispričala Ana Širić.

7. ZAKLJUČAK

Božićni običaji imaju staru tradiciju kod svih kršćanskih naroda te sadržavaju elemente pretkršćanskoga postanja, što se ogleda u raznim običajima, ophodima i vjerovanjima apotropejskoga i panspermijskoga karaktera te divinacijama. Tako je obred udaranja i ostavljanja badnjaka na *radnom mistu* apotropejskoga i panspermijskoga karaktera. Posušani su u ovom razdoblju proricali o rođenju muškoga ili ženskoga djeteta kao i o plodnosti njiva prema izrasloj pšenici. Za božićnom večerom prema ugašenim se svijećama proricalo o tome tko će skoro umrijeti, a mlade djevojke proricale su i o budućem ženiku.

Središte božićnih blagdana zauzima Božić. Posušani su u prošlosti odlazili na misu polnoćku i ranu jutarnju misu pješice ili jašući na konjima i pjevajući *putničke* i božićne pjesme.⁵⁵ Nakon završetka svetih misa i čestitanja Posušani bi se uputili svojim domovima, gdje bi se pomolili te blagovali obiteljski ručak uz upaljene svijeće.

Nakon Božića slijedi Božićna osmina, u kojoj se slave blagdani svetaca, i to Stjepana Prvomučenika, te Ivana, evanđelista. Na *Stipanjdan* i *Ivanjdan* običaj je bio ići na misu pa na dernek, gdje bi se momci i djevojke *zamirali* i šetali, a često bi se na dernecima saznalo tko će se vjenčati do poklada.

Nevina su dječica blagdan na koji se Crkva prisjeća svih dječaka koje je Herod dao poubijati kako bi otklonio prijetnju svome prijestolju. U spomen na taj događaj majke šibaju svoju djecu, a nakon toga ih daruju, i to najčešće orasima.

Na Staru godinu slavi se blagdan sv. Silvestra, a na svetim se misama toga dana zahvaljivalo Bogu na prethodnoj godini. Također, toga se dana sprema hrana za Novu godinu.

Zadnji dan u Božićnoj osmini zauzima Nova godina, koja je obilježena odlaskom u crkvu, paljenjem svijeća, zajedničkim obiteljskim ručkom, molitvom, iznošenjem badnjaka u njivu, odlaskom na dernek i druženjem s obitelji, rodbinom i prijateljima.

Blagoslov kuća i obitelji u prošlosti se je obavljao od blagdana Sveta tri kralja nadalje, dok u novije vrijeme svećenici blagoslivljaju kuće ubrzo nakon Božića. Na ovaj se blagdan odlazi u crkvu na blagoslov soli i vode te se škrope kuća i okućnica. U prošlosti su posuške domaćice škropile njive i groblja. Za vrijeme škropljenja moli se Vjervanje. Blagdanom Sveta tri kralja završava božićno razdoblje i tada se sklanjaju svi božićni ukrasi.

⁵⁵ Usp. Dragić 1997.

LITERATURA

- Adam, Adolf. 1993. *Uvod u katoličku liturgiju*. Hrvatsko izdanje uredio Anton Benvin. Zadar: Hrvatski institut za liturgijski pastoral.
- Belaj, Vitomir. 2007. *Hod kroz godinu*. Zagreb: Golden marketing.
- Bieritz, Karl-Heinrich. 2010. *Crkvena godina: svetkovine, blagdani i spomendani u povijesti i danas* [prijevod Robert Vukoja]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Braica, Silvio. 2004. Božićni običaji. *Ethnologica Dalmatica* 13, 1: 5–26.
- Dragić, Marko. 1997. *Duša tilu besidila: hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*. Baška Voda: Mala nakladna kuća Sveti Jure.
- Dragić, Marko. 2007. Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji *Crkva u svijetu* 42, 1: 96–117.
- Dragić, Marko. 2008a. Apotropijski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. *Croatia et Slavica Iadertina* 3, 3: 369–390.
- Dragić, Marko. 2008b. Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi. *Crkva u svijetu* 43, 1: 67–91.
- Dragić, Marko. 2008c. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Dragić, Marko. 2010a. Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata. *Crkva u svijetu* 45, 4: 467–488.
- Dragić, Marko. 2010b. Sveta Lucija u katoličkoj sakralnoj i svjetovnoj baštini Hrvata. *Hercegovina, godišnjak za kulturno i povijesno nasljeđe* 24: 129–153.
- Dragić, Marko. 2011. Badnja noć u folkloristici Hrvata. *Croatia et Slavica Iadertina* 6, 6: 229–264.
- Dragić, Marko. 2014. Ljubavne divinacije u kulturnoj baštini Hrvata, Bošnjaka, Srba i Poljaka. *Ethnologica Dalmatica* 21, 1: 103–123.
- Dragić Marko. 2015a. Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. *Crkva u svijetu* 50, 2: 303–323.
- Dragić, Marko. 2015b. Badnje jutro i dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi. *Croatia et Slavica Iadertina*, 10, 2: 399–435.
- Dragić, Marko. 2015c. Sveti Nikola – biskup u hagiografskoj baštini Hrvata. *Ethnologica Dalmatica* 22, 1: 5–42.
- Dragić, Marko. 2016. Hrvatski panspermijski običaji, ophodi, obredi i divinacije u europskom kontekstu. *Croatia et Slavica Iadertina* 11, 1: 149–179.
- Gavazzi, Milovan. 1939. *Godinu dana hrvatskih narodnih običaja*. II. *Oko Božića*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Miličević, Josip. 1967. Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini. *Narodna umjetnost* 5–6, 1.

- Novosel, Domagoj. 2012. Adventski i božićni običaji u Gračanima kraj Zagreba. *Kaj – časopis za književnost, umjetnost, kulturu* 45 (222), 4–5 (317–318): 89–100.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1991. Božićni običaji i pučka pobožnost. *Etnološka tribina* 21, 14: 9–15.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1995. *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*. Zagreb: Golden marketing.
- Širić, Josipa. 2015. Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušškoga kraja. *Croatica et Slavica Iadertina* 10, 2: 387–398.
- Vulić, Sanja. 1993. O nekim pučkim imenima blagdana Nevine dječice. *Folia onomastica Croatica* 2: 99–107.

INTERNETSKI IZVORI

Blagoslovljena voda nekad i danas.

<https://sites.google.com/site/molitedragadjeco/blagoslovljena-voda-nekad-i-danas-1>, preuzeto iz: *Glasnik - službeni list Đakovačke biskupije za svećenike* 17: 154–156; 19: 171–172; 20: 177–179; 21: 185–187 (pristupljeno 15. 1. 2017.).

Sveti Stjepan Prvomučnik.

<http://bratovstina.com/sveti-stjepan-prvomuenik/> (pristupljeno 26. 4. 2017.).

CHRISTMAS TIME IN TRADITIONAL HERITAGE OF POSUŠJE

Based on the collected contemporary field notes this paper represents customs and rituals related to the period from Christmas Day to the Epiphany. The field notes were recorded in 2011 and in April 2016 in Posušje. The interpretation is complemented by using literary-theoretical literature. This period of twelve days is characterized by customs of apotropeic and panspermic character as well as various divinations. The central place of Christmas customs takes Christmas Day itself. On Christmas Day everyone should be in peace with themselves and with everyone else. Christmas time also includes the holidays of St. Stephen, St. John, Childermas, Sylvester's Day, New Year's Day and the Epiphany. With the Three Kings' Day ends the Christmas time. The recorded rituals, customs and beliefs testify to the rich tradition of this area, however, the majority of these rituals exist only in the memory of some people, so it is necessary to write them down.

KEY WORDS: *beliefs, Christmas Day, Christmas time, Croatian tradition, folk customs*